

ANMELDELSER

Morten Petersen: *Oplysningens gale hund – Niels Ditlev Riegels. Oprører, kirkehader & kongeskænder 1755-1802. En biografi*. Aschehoug 2003. 272 s.

Niels Ditlev Riegels var en af det sene 18. århundredes skæve litterære eksistenser. Han var hektisk produktiv og voldsomt polemisk, men også et spændende intellekt, hvilket Morten Petersen dokumenterer med sin velkrevne og levende biografi.

I forhold til hvor lidt personligt, biografisk materiale Riegels efterlod, var dommene over hans virke helt unormalt personlige i den ældre danske historiografi. I *Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarhundrede* sammenlignede Johannes Steenstrup Riegels med det tidlige 1800-tals systemkritiske historiker Gustav Ludvig Baden. Sammenligningen faldt ud til Badens fordel, mens Steenstrup kaldte Riegels for en "ond natur," som havde skadet mere end gavnet. Ligeledes karakteriserede Caspar Paludan Müller i *Historisk Tidsskrift* (5. R.4, 1883-84, s. 149) Riegels som en "Nidskriver," og "Riegels er overhovedet den ubehageligste af vore historiske Forfattere... At han i denne fuldstændige Løsrivelse fra den traditionelle Opfattelse af vor Historie nu og da er kommen til at sige noget træffende, forandrer ikke den almindelige Karakter af hans Skribentvirksomhed," som var "Halvromanens." Alene Edvard Holm anlagde en bredere synsvinkel og anvendte Riegels politiske skrifter som centrale kilder i bogen *Den offentlige Mening og Statsmagten*, 1888, mens han generelt vurderede Riegels som "et mærkeligt og sørgeligt Eksempel i vor Litteratur paa, i hvilken Grad et bidsk Sind kan ødelægge en Forfatters Talent."

Morten Petersen hæver Riegels ud af denne tradition uden at falde for fristelsen til at heroisere ham. For Riegels var vanskelig, og hans karriere er stadig vanskelig at forstå, selv om det er lykkedes Morten Petersen at kaste meget lys på hans liv og værk. Opgaven har været krævende, fordi Riegels liv stort set skal rekonstrueres på grundlag af hans værk. Morten Petersen har søgt og fundet hidtil ubenyttede breve, spionrapporter og manuskripter. Især har Johan von Bülow's arkiver været givende, hvortil føjer sig skiftet efter Riegels på Landsarkivet for Sjælland, som også opbevarer en auktionsprotokol over den resterende bogsamling efter Riegels død. Det kunne have været

spændende at få bogsamlingen mere inddraget, som kilde til Riegels læsning, selv om Morten Petersen givet har ret i, at den alene repræsenterede det tilbageblevne ved Riegels død efter tidligere frasalgs. Samlet set må biografen konstatere, at mennesket Niels Ditlev kan belyses mindre end forfatteren Riegels. Alligevel kommer han meget langt med en tekstarkæologisk metode og en hermeneutisk indlevelse, og der standses klogt op, når der kun er gætværk tilbage.

Riegels kom til København 15 år gammel i 1770, det år trykkefriheden blev indført, og han døde få år efter dens indskrænkning i 1799. Konflikt var et nøgleord for de begivenheder, Riegels tog del i som aktør eller aktiv skribent, og afprøvning af grænserne for ytringsfrihed blev et hovedtema i hans virke.

Riegels produktion var omfattende og mangesidig. I H. Ehrencron-Müllers forfatterleksikon fylder fortegnelsen over hans værker otte sider rækkende fra de tidlige kirkehistoriske arbejder på både latin og dansk til kirurgiens historie – fortrinsvis på latin – frem til de historiske hovedværker om enevældens politiske historie fra Christian 5.s kroning i 1670 til Christian 6.s død i 1746. Men bøgerne drukner i en flod af tidsskriftsartikler og anonyme pamfletter, som tematiserede det sene 18. århundredes kirkekamp og politiske debat.

Riegels liv og værk var præget af en række markante brud og opbrud: Den første fase efter barndommen på Lolland strakte sig fra studietiden i København og Kiel til hans ansættelse ved hoffet i 1781. Det var tiden for Riegels uddannelse og arbejde som kirkehistoriker. Han var ikke mindst elev af, og inspireret af Johan Cramer, som efter en tid som hofpræst og litterat ved Frederik 5.s hof var blevet prokansler ved Universitetet i Kiel. På den baggrund blev Riegels pagehovmester ved enkedronning Juliane Maries hof.

Den helt centrale begivenhed i perioden ved hoffet var kronprinsens kup mod kabinetssekretær Ove Høegh-Guldberg og arveprinsens parti i 1784, som også vendte op og ned på pagehovmesterens liv. Fra første færd deltog han i kronprinsens koalition, og Morten Petersen redegør for, hvorledes Riegels gode forbindelse til Cramer i Kiel åbnede en hemmelig postforbindelse via denne fra kronprinsens koalition til tidligere udenrigsminister A.P. Bernstorff i Tyskland. Riegels blev kort sagt en årrække en spion i fjendens lejr, og han spillede spillet perfekt. Han blev "det lille bimiddel," som medvirkede til kronprinsens magtovertagelse, og han blev belønnet med en årlig pension for sin indsats. Omkring 30 år gammel blev Riegels økonomisk uafhængig, men han ville ikke pensioneres. Han ville tage del i det nye regime, helst som kongelig historiograf. Morten Petersen argumenterer overbevisende for, at de nye magthavere holdt Riegels hen med tomme karriere-

udsigter for stadig at kunne anvende hans glimrende evner som spion – nu mod det preussiske gesandtskab i København.

I 1787 var det slut både med spionagen og med drømmen om historiografembedet, som gik til Peter Frederik Suhm. Han brændte alle broer og etablerede sig som systemkritiker med månedsskriftet *Københavns Skilderie*, som han udsendte i de feberagtigt produktive år frem til 1790.

Allerede regeringsforandringen i 1784 indebar et markant brud for Riegels som forfatter. Hans kirkehistorie skiftede karakter. Den blev til kirkekritik og blev en kritik af kirkens "hierarki" og statsbærende rolle. Samtidig kastede han sig ud i personlig polemik mod alle ortodoksiens ytringer med størst forkærlighed for angreb på biskop Nicolaj Balle, mod hvem han nærrede et livslangt had, som var grundlagt i studietiden i København.

Forfatterskabets fokus skiftede nu karakter. Samtidig med udsendelsen af kirkehistoriens tredje og sidste bind skrev han kirurgiens historie, hvor han udmaledede den moderne kirurgis historiske trængsler over for den traditionelle, privilegerede medicinske profession. Typisk for ham blev det historiske værk ledsaget af aktuel deltagelse i en fejde mellem kirurger og læger omkring oprettelsen og ledelsen af Det kirurgiske Akademi i København. Riegels foldede sig ud, og selv for hans biograf forekommer metoderne for grove. Han beskylder helt befriende sin hovedperson for "urent trav."

Men Riegels interesserede sig ikke alene for kirurgi som historiker. Han begyndte selv at dyrke dissektion på Det kirurgiske Akademi under vejledning af professor Frederik Christian Winsløv. Morten Petersen tolker Riegels intellektuelle udvikling som en bevægelse inden for et deistisk verdensbillede: "Oplysningen" var den samlende faktor i Riegels mange projekter. Der var en indre sammenhængskraft mellem religionshistorie, kirurgi og politisk historie, og det er meget tænkeligt, at Gud i Riegels' forestillingsverden alene var den sidste årsag til livets store mekaniske urværk. Det var mere end metaforer, når Riegels skrev politisk historie med brug af kirurgiske og medicinske termer.

Et brev fra Riegels til Peter Frederik Suhm, som han beundrede dybt hele livet igennem, tyder på at hans synspunkter lå tæt på den franske materialisme. I brevet fra Falster 12. august 1788 skrev han: "alle vore moralske Evner ere jo blot physiske forfinede" og han fortsatte "Sommeren er for varm til deri at anatomere, dog gjør jeg mange forsøg paa Dyr, der alle sigte til dette foresadte Øyemedes Opnaelse. Naade virkninger, Bønnens Kraft, Catechismi Vælde, Omvendelsens Umulighed er noget underligt, som den philosophiske Anatomicus ikke kan begribe. Just derfor maa han stedse kiempe med Theologer-

ne." (Tillæg til Chr. Bruun: *Peter Frederik Suhm*, 1898, s. 34.) Som filosofisk anatomicus nærmede han sig ateismen. Morten Petersen lader dog Riegels kæmpe med Gudsspørgsmålet til han dør.

Mellem 1787 og 1790 kulminerede Riegels' arbejde som politisk journalist og samfundskritiker. Hans artikler om Børnehuset fra 1787 efterfulgt af kritikken af forholdene i Pesthuset fra 1788 er moderne samfundskritisk journalistik, som også affødte både indsamlinger og kommissionsarbejde for forholdenes forbedring. Det var både relationen mellem forbrydelse og straf og mellem galskab og fornuft, der fascinerede Riegels intellektuelt og kaldte den oplyste reformator på banen. I 1790 kastede han sin vigtigste politiske pamflet ind i det politiske røre omkring den såkaldte proprietærfejde, hvor jyske herremænd søgte at få kronprinsen til at bremse regeringens landboreformer. I *Julemærker fra Landet og Byen* bragte han Den franske Revolution på banen i den danske sammenhæng med et forslag om at indkalde en stænderforsamling for at løse finansproblemer og reformproblemer.

I sin afsluttende karakteristik af Riegels kalder Morten Petersen ham blandt andet "en utopisk drømmer, som ville ændre verden her og nu, gøre den oplyst" (s. 229), og tidligere betegner han Riegels' kritik af den aristokratiske regering bag kronprinsen som drømmeri: "Han repræsenterede drømmerier, som først grundlovsstiden indfrieede et halvt århundrede senere." (s. 93). Var Riegels' politik drømmeri?

Riegels politiske vision, som han offentliggjorde flere gange, handlede om "stændernes ligevægt" med forbilleder i antikkens Rom – billeder som han forbandt med de nye efterretninger fra Frankrig. Den vision lå også bag "Julemærkerne," eller de politiske varsler. Den detroniserede Høegh-Guldberg læste de anonyme "Julemærker" i Århus og tog dem alvorligt. Den 19. oktober 1790 skrev han i et brev til Johan Bülow om Riegels' forslag til en rigsdag: "den hele Kongelige Myndighed er da forsvunden, og det Franske *Democratie* er med alle sine Ulykker indført. Da dette Onde brød frem over Frankerige, kom stødet fra Paris: hos os maae det komme fra Kiøbenhavn. Forfatteren har derfor med beraad Hu anført, at Frid. 3. har tilsagt Kiøbenhavn at være, naar en Rigsdag skulde kaldes sammen, en Rigs Stand; mærk vel en Rigsstand. Her har vi da det, Necker ulykkelig udvirkede, at *le tiers état* fik en *double Réprésentation*, og som blev siden Hovedkilden til al Ulykken." Til og med havde forfatteren kaldt sit skrift "Julemærker," for at det skulle læses af "Pøbelen." (*Historisk Tidsskrift* 4. Rk. 1, 1869-70, s. 294f.).

Høegh-Guldberg aflæste tydeligt julemærkernes fremtidsudsigter, som Morten Petersen også gør rede for det, men uden at han diskuterer skriftets mulige politiske farlighed i 1790, hvor Den franske Revo-

lution endnu ikke var miskrediteret. Der var egentlig ikke noget utopisk over tanken om en stænderforsamling som alternativ til enevældens krise. Fremtidens politik forestillede man sig ved hjælp af fortidens institutioner. Det havde Suhm allerede formuleret i 1772. Men hvor mange delte denne forestilling? Hvor mange ville dele den, hvis den økonomiske og politiske situation i Danmark-Norge i 1790 udviklede sig kritisk? Riegels' politiske vision må analyseres i en kontekst, som er bredere end hans eget forfatterskab.

Konjunkturerne var ikke med politikeren Riegels. Mens handelen blomstrede i ly af revolutionskrigene, helligede Riegels sig på radikal vis enevældens politiske historie. Som nygift bosatte han sig på Falster fra 1790. I de sidste år flyttede parret til Sorø, hvor Riegels kastede sig over den praktiske oplysning – pædagogikken – med oprettelsen af skolen Sorø Læreinstitut.

Historien om Riegels demonstrerer hvor meget patron-klient forhold betød for ytringsfrihedens administration under enevælden. Der hvilede en aura over Riegels som pensioneret kupmager fra 1784, og det er bemærkelsesværdigt og lidt gådefuldt, at han kunne fastholde denne privilegerede position og samtidig være enevældens skarpeste kritiker både som historiker og politiker. Regeringen må have vurderet, at omkostningerne ved at slå hånden af den tidligere alliancepartner var for store i den offentlige opinion. Og så vidste Riegels så meget om begivenhederne ved hoffet frem til kuppet. Det havde han demonstreret i sine kompromisløse historiske beretninger om "Forandringen i Ministerium d. 14. April 1784" og om "Kronprindsens Opdragelse-historie," som han skrev mellem 1784 og 1786. Fragmenter heraf kendes fra Johan Bülow's papirer, og det var ikke historier, som de nye magthavere ønskede offentliggjort.

Biografien over Riegels giver en spændende sidevinkel på de skelsættende sidste årtier af det 18. århundredes historie i Danmark. Riegels' arbejde har aldrig før været behandlet og diskuteret i sin helhed, og det er en fornøjelse at følge Morten Petersen leve sig ind i sit stof og formidle oplevelsen til læseren. Oplysningens "gale hund" bed sig fast i samtidens konflikter i stat og kirke, men det er et spørgsmål om ikke kirkehistorikeren Riegels og kirkekampen fylder lidt for meget i portrættet i forhold til Riegels som politisk historiker og skribent.

Henrik Horstbøll